

УДК 811.161.2'282(477.43/44)

Краєвська Г. П.

НОМІНАЦІЯ ДЕРЕВ'ЯНОГО ПОСУДУ В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті розглянуто назви дерев'яного посуду, елементом якого є клепа. Представлено структурно-семантичну організацію, простежено особливості номінативних процесів. Звернено увагу на деякі морфологічні та словотвірні особливості функціонування аналізованої лексики. Відзначено, що досліджувана ЛСГ є відкритою підсистемою та взаємодіє з мікрогрупами суміжних груп лексики.

Ключові слова: назви дерев'яного посуду, термінологія деревообробних ремесел, центральноподільські говірки.

В статье рассмотрено названия деревянной посуды, элементом которой является клепа. Обращено внимание на морфологические особенности функционирования анализируемой лексики. Представлено структурно-семантическую организацию, проанализировано особенности номинативных процессов. Отмечено, что анализируемая лексика является открытой подсистемой и взаимодействует с микрогруппами смежных групп лексики.

Ключевые слова: названия деревянной посуды, терминология ремесел обработки дерева, центральноподольские говоры.

The article analyses the names of wooden utensils. There are many types of cooper dishes, so the attention is focused on the category of those products, the element of which is the rivet. The object of study is defined by the constant decline of the cooper craft, and together with the wooden utensils his name is also forgotten, therefore now it is important to learn things that eventually archaize and completely disappear.

It has been noted the structural and semantic organization and the peculiarities of the nominative process. The attention is paid to some morphological and derivational peculiarities of the analyzed vocabulary. It was established that on the derivational level the analyzed terms are mainly the derivative word building units. Many simple terms are formed by the suffixal way. Among the names of the wooden utensils the secondary nominations are defined, for which the motivational features such as action > product; the object of storage > product are typical. There are secondary nominations that were formed as a result of metaphORIZATION. The composites, motivation of which is caused by the functional purpose of the object, and the analytical names were presented occasionally in the dialects. It is noted that the studied LSG is an open subsystem. Analyzed names interact differently with the microgroups of the related thematic lexical groups, where for one the areas of semantic identity and for others the derivational and motivational connections are typical.

Key words: names of wooden utensils, term of woodworking craft, Central Podilla dialects.

Колись на Поділлі майже в кожному селі був бондар. Незамінними в побуті подоляка були бондарські вироби: бочка, барилко тощо.

Сьогодні бондар – професія в селі рідкісна. Технічний прогрес, автоматизація зумовили заміну дерев'яного посуду на металевий та пластиковий, стали непотрібними кваліфіковані бондарі. Разом із дерев'яними предметами забувають і їхні назви, тому актуальним є досліджувати те, що з часом архаїзується та зникає зовсім.

Не дивно, що з-поміж термінології різних видів народних ремесел бондарська досліджена найменше. Пильну увагу науковців привертала лексика стельмаства – С. Ф. Довгопол [3], М. В. Никончук [7], Н. Л. Осташ [8]; теслярства, столярства – К. С. Баценко [1], В. В. Манівчук [6]; різьбярства – К. Ф. Герман [2]; лісосплавного промислу – І. В. Сабадош [9], однак досі не представлено системного опису функціонування бондарської лексики. Існують поодинокі праці, що розглядають бондарську термінологію в порівняльному аспекті [4] та аналізують фразеологічні одиниці, компонентом яких є термін «бондарство» [5].

Метою пропонованої розвідки є структурно-семантичний аналіз лексики на позначення бондарських виробів, встановлення морфологічних та дериваційних особливостей її функціонування.

Об'єктом дослідження є ТГЛ «Бондарство», ЛСГ «Вироби». Різних видів бондарського посуду нарахують чимало, тому зосереджено увагу на тих, деталю яких є клепа – МГ «Вироби з клепаки».

Джерельною базою слугує лексика традиційних народних ремесел центральноподільських говірок, яку автор зібрав протягом 2006-2009 років.

У говірках Центрального Поділля вузьку дошку, яку використовують для виготовлення бондарського посуду, представлено лексично недиференційованими номенами *к'лепа* (1-43, 45-55, 57, 58, 60, 61, 63, 64), *к'л'опка* (44, 50, 56, 59, 62, 65, 66). Ця деталь є елементом багатьох виробів, вона може бути різної форми та розмірів, однак це не відображено на номінації предмета.

Бондарські вироби, елементом яких є клепа, можна класифікувати залежно від її форми:

- вироби з клепок опуклої форми (бочка, барилко);
- вироби з клепок, що розширюються чи звужуються доверху (діжка, цебер);

– виробу з прямих клепок (ступа).

Найширше представлено в говірках назви виробів із клепок опуклої форми.

Сема 'бочка' недиференційовано представлена терміном *'бочка* (1-66). Сема 'невелика бочка' репрезентована термінами *ба'рило* (4, 8, 12, 15, 22, 24, 25, 28, 31, 51), *ба'рилочка* (4, 20, 33, 38, 58, 59, 65), *ба'рилочко* (64), *ба'рилка* одн. (2, 18, 21, 32, 35, 36, 49, 50, 52), *ба'рилко* (5, 7, 11, 16, 43, 63), *'бочечка* (6, 17, 34, 40, 42, 57, 60), *бо'чонка* (48), *бо'чонок* (39, 46, 56, 62, 66), *бо'чоночок* (14, 41, 53). У низці говірок фіксуємо дублетність термінів *ба'рилка* / *ба'рилочка* / *бо'чонок* (54, 44), *ба'рилко* / *бо'чонка* (47), *ба'рилко* / *бо'чонок* (7, 45), *ба'рило* / *ба'рилко* / *'бочка* (55), *ба'рилочка* / *бо'чонок* (30), *ба'рил'це* / *бо'чоночок* (29), *'бочечка* / *бо'чонок* (25).

Представлені в говірках назви 'з'єднаних між собою невеликих дерев'яних бочечок'. Репрезентанти поняття є вторинними назвами *близ'н'ата* (3-5, 12, 14-16, 21, 23-25, 29-31, 33, 34, 39, 45, 49, 50, 52-55, 58, 59, 61, 63, 64, 66), *близ'н'ата* (20, 57, 65), *близ'н'уки* (7, 17, 40, 41, 43, 53), *близ'н'учки* (18). Цими ж термінами в говірках номіновані 'з'єднані невеликі глиняні горщики'.

Чималу групу становлять назви 'дерев'яного посуду з клепок, що розширюються або звужуються доверху'. Такий посуд залежно від форми та призначення диференціюють на: 'дерев'яний посуд із клепок без стаціонарної кришки – діжка'; 'посуд для зберігання сала'; 'посуд для замішування тіста'; 'посуд для годування худоби'; 'посуд для витягання води з криниці та її зберігання', 'посуд для зберігання мастила'.

На позначення 'діжки – дерев'яної посудини з клепок без стаціонарної кришки' представлено номени *д'їжка* (37, 56), *д'їж* (53), *'д'їжка* (1, 2, 5, 6, 8-36, 38, 39, 41, 42, 44-48, 50-52, 54, 55, 58-61, 63-66), *'д'їжчина* (49, 62), *'кад'їб* (4), *'кадо'б* (40). В окремих говірках реалізована опозиція за функційним призначенням: 'посуд для рідких речовин' : 'посуд для сухих речовин': відповідно *'д'їжка* : *'кад'їб* (3), *'д'їжка* : *'кадуб* (43, 57), *'д'їжка* : *'сипанка* (7).

'Посуд для зберігання сала' представлено терміном *'бодн'а* (4, 7, 15, 19, 23, 24, 28, 31, 34, 35, 38, 43, 53, 54, 61, 62, 65, 66), *'бод'н'а* (1, 2, 6, 8, 12, 17, 18, 22, 26, 29, 32, 33, 36, 37, 39, 40, 56, 58, 63). Засвідчено деривати номена *сало*: *сал'ниц'а* (30), *сал'ник* (21). Поодинокі фіксуємо номени *'кадка* (51), *ка'душка* (59).

Сема 'посуд для замішування тіста' репрезентована номенами *д'їжка* (19, 23, 29, 31, 33, 34, 38, 39, 41, 47, 54, 56, 57, 64-66) та аналітичними назвами, де слова-конкретизатори вказують на функційне призначення виробу, *'д'їжка дл'а хл'їба* (12, 60), *'д'їжка дл'а т'їста* (4), *'п'їкна 'д'їжка* (7, 14, 18, 35, 36, 43, 63), *'п'їтна 'д'їжечка* (11), *'п'їтна 'д'їжка* (1, 22, 24, 28, 32).

У деяких населених пунктах для замішування тіста використовують довбаний посуд *не'ц'ата* (6), *'нецьки* (20, 30, 45), *'ночови* (55, 58), *ко'рито* (21, 49-51).

Важливим елементом 'посуду для замішування тіста' є 'парна деталь для тримання'. Сема в більшості говірок представлена терміном *'вухо* (1-8, 10, 11, 13-15, 18, 21, 22, 24-28, 30, 33-40, 42, 43, 45, 46, 48-53, 56-59, 61, 63, 65, 66). У решті говірок – *'ручка* (18, 26, 29, 30-34, 42, 45, 47, 50, 51, 53, 55, 58, 63, 66).

Сема 'посуд для годування худоби' реалізована лексично недиференційованим терміном *це'бер*. Сема 'посуд для витягання води з криниці та її зберігання' маніфестована номенами *ба'д'а* (1-7, 9-15, 17-21, 23-37, 41-66), *'гарчик* (39), *дере'ї'яне в'їдро* (16), *'пут'н'а* (8), *це'берка* (22, 38), *це'берко* (40).

Сема 'посуд, що використовують для зберігання мастила' репрезентована номенами, більшу частину яких становлять лексеми з основою *маз-* (*'мазати*) та *мас-* (*мас'тити*): *маз'ниц'а* (1-47, 51-56, 58-65), *маз'ниц'а* (49), *маз'ничка* (48), *мас'ниц'а* (66). Фіксуємо термін *в'їдро* (50, 57).

Рідко трапляються на Поділлі види дерев'яного посуду з прямими клепками – це посуд для збивання масла та подрібнення зерна. Відповідно, їх назви теж не зазнали широкої репрезентації у говірках.

Спорадично представлені терміни на позначення 'дерев'яної посудини для збивання масла'. Усі репрезентанти семи мотивовані назвою результату праці (масла) *'масл'аниц'а* (36), *мас'л'анка* (18, 42), *'масл'анка* (25, 28, 32, 61, 66), *мас'л'онка* (20, 23), *мас'ниц'а* (6, 19, 21, 26, 62), *'масниц'а* (11), *мас'ничка* (7, 24, 39, 40, 43, 46, 47, 50). Частотними в говірках є композити *масло'боїка* (1, 2, 5, 9, 16, 17, 22, 29, 30, 31, 33-35, 37, 38, 44, 49, 51-56, 58-60, 63-65), *масло'боїн'ік* (5).

Зафіксовані в говірках назви 'дерев'яного пристрою для подрібнення зерна'. У більшості говірок поняття маніфестовано номеном *с'тупа* (1, 4, 7, 9-11, 15-17, 19, 20, 25-27, 29-35, 37, 39, 40, 42, 45, 46, 50, 54-56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66) та його дериватами *с'тупка* (21, 36, 41, 48, 49, 51, 52, 53, 65), *с'тупиц'а* (43), *с'туп'їца* (18, 57). В окремих говірках сема представлена композитами *крупо'дерка* (2, 6, 22), *крупо'дертка* (28).

На словотвірному рівні аналізовані терміни – це в основному похідні словотвірні одиниці, хоча трапляється декілька непохідних одиниць: *в'їдро*, *діжка* тощо.

Чимало простих термінів утворено суфіксальним способом:

- 1) -к: *ба'рилко*, *'д'їжка*;
- 2) -очк(-ечк): *ба'рилочка*, *ба'рилочко*, *'бочечка*;
- 3) -онк: *бо'чонка*, *бо'чонок*;
- 4) -оночок: *бо'чоночок*;
- 5) -чин: *'д'їжчина*;
- 6) -ат: *не'ц'ата* тощо.

Засвідчено вторинні номени, для яких характерні такі мотиваційні ознаки:

- 1) дія > виріб: *'сипанка*; *маз'ниц'а*;
- 2) об'єкт зберігання > виріб: *сал'ниц'а*, *'масл'аниц'а*.

Серед аналізованої лексики є вторинні номени, що постали в результаті метафоризації. Основою метафоричного номінування реалії є назви осіб 'діти, які одночасно народилися в одній матері' –

близ'н'ата, близ'н'ата, близ'н'уки, близ'н'учки 'дуже схожі між собою або з'єднані однакові предмети'. Термін *'вухо* є результатом метафоричного перенесення (за парністю) назви відповідної частини людського тіла на деталь дерев'яного посуду.

Спорадично в говірках представлені композити: *масло'боїка, крупо'дерка, крупо'дертка*, мотивація яких зумовлена функційним призначенням предмета.

Засвідчено аналітичні назви: *'д'їжка дл'а х'л'їба, 'д'їжка дл'а 'т'їста, 'п'їкна 'д'їжка, 'п'їтна 'д'їжечка, 'п'їтна 'д'їжка, дереу'їане в'їд'ро*.

У говірках представлено функціонування лексем, що належать до різних граматичних форм: *'д'їжка* – ж. р., *'д'їж* – ч. р.; *сал'ниц'а* – ж. р., *сал'ник* – ч. р.; *масло'боїка* – ж. р., *масло'боїн'ік* – ч. р.; *це'берка* – ж. р., *це'берко* – с. р.; *ба'рилка* – (одн.) ж. р., *ба'рилко* – с. р.;

ЛСГ «Вироби» ТГЛ «Бондарство» є відкритою підсистемою. Існують зони взаємодії назв бондарського посуду з компонентами різних ТГЛ, зокрема «Хатнє начиння», «Продукти харчування», «Процеси» тощо. Аналізована лексика по-різному взаємодіє з мікрогрупами суміжних тематичних груп лексики – одним властиві зони семантичної ідентичності, іншим – дериваційний, мотиваційний зв'язки.

Отже, назви дерев'яного посуду широко функціують у подільських говірках, хоча ремесло зазнає занепаду. На словотвірному рівні аналізовані терміни переважно є похідними словотвірними одиницями. Чимало простих термінів утворено суфіксальним способом. Серед назв дерев'яного посуду засвідчено і вторинні номени, для яких характерні мотиваційні ознаки: дія > виріб, об'єкт зберігання > виріб. Трапляються вторинні номени, що постали в результаті метафоризації. Спорадично в говірках представлені композити й аналітичні назви.

Література:

1. Баценко К. С. Про деякі терміни обробки дерева в говорах Хмельниччини / К. С. Баценко // Матеріали другої подільської історико-краєзнавчої конференції : тези доп. та повідомлень. – Львів. – 1968. – С. 215–217.
2. Герман К. Ф. Семантичні типи та способи утворення лексики різьбярства в східнокарпатських говірках української мови / К. Ф. Герман // Культура та побут населення Українських Карпат : матеріали Респ. наукової конференції, прис. 50-річчю утворення СРСР : тези доп. – Ужгород, 1972. – С. 121–123.
3. Довгопол С. Ф. Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови / С. Ф. Довгопол // Українська лінгвістична географія. – К., 1966. – С. 24–30.
4. Краєвська Г. П. Динаміка лексики бондарства в центральноподільських говірках / Г. П. Краєвська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови». – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – С. 259–263.
5. Краєвська Г. П. Світогляд діалектоносіїв у світлі фразеології (на матеріалі подільських говірок) / Г. П. Краєвська // Мовознавчі студії. – Дрогобич, 2010. – Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі. – С. 158–165.
6. Манивчук В. В. Лексика лесоразработок в украинском языке (на матеріалі говорів карпатського ареала) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / В. В. Манивчук. – К. : Ин-т языковедения АН Украины, 1967. – 24 с.
7. Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / В. М. Никончук, О. М. Никончук. – К. : Наукова думка, 1990. – 291 с.
8. Осташ Н. Л. Назви сухопутних засобів пересування на Вінниччині у XVI-XVII ст. / Н. Л. Осташ // Тези доп. дванадцятій Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, 7 верес. 1993 р. – Вінниця, 1993. – С. 20–21.
9. Сабадош І. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат / І. Сабадош // Український діалектний збірник. – К. : Довіра, 1997. – Кн. 3. – С. 343–397.

Перелік обстежених населених пунктів

1. Громадське Літинський р-н.
2. Багринівці Літинський р-н.
3. Лука-Барська Барський р-н.
4. Жигалівка Калинівський р-н.
5. Іванів Калинівський р-н.
6. Кам'яногірка Калинівський р-н.
7. Микулинці Літинський р-н.
8. Майдан Вінницький р-н.
9. Медвеже Вушко Вінницький р-н.
10. Щітки Вінницький р-н.
11. Котюжинці Калинівський р-н.
12. Брицьке Липовецький р-н.
13. Писарівка Вінницький р-н.
14. Обідне Немирівський р-н.
15. Вербівка Липовецький р-н.
16. Скала Оратівський р-н.
17. Лопатинка Оратівський р-н.
18. Комарівка Барський р-н.
19. Журавлівка Барський р-н.
20. Котюжани Муровано-Куриловецький р-н.
21. Вербова Муровано-Куриловецький р-н.
22. Біляківці Жмеринський р-н.
23. Потоки Жмеринський р-н.
24. Кам'яногірка Жмеринський р-н.
25. Кукавка Могилів-Подільський р-н.
26. Хоменки Шаргородський р-н.
27. Гнівани Тиврівський р-н.
28. Пилява Тиврівський р-н.
29. Мухівці Немирівський р-н.
30. Рахни Лісові Шаргородський р-н.
31. Торків Тульчинський р-н.
32. Дубовець Немирівський р-н.
33. Чуків Немирівський р-н.
34. Клебань Тульчинський р-н.
35. Воловодівка Немирівський р-н.
36. Василівка Ілінецький р-н.
37. Красненьке Ілінецький р-н.
38. Ометинці Немирівський р-н.
39. Зяньківці Немирівський р-н.
40. Кунка Гайсинський р-н.
41. Бубнівка Гайсинський р-н.
42. Гранів Гайсинський р-н.
43. Кивачівка Теплицький р-н.
44. Яришів Могилів-Подільський р-н.
45. Гонтівка Чернівецький р-н.
46. Буша Ямпільський р-н.
47. Русава Ямпільський р-н.
48. Саїнка Чернівецький р-н.
49. Стіна Томашпільський р-н.
50. Вільшанка Крижопільський р-н.
51. Велика Кісниця Ямпільський р-н.
52. Болган Піщанський р-н.
53. Журавлівка Тульчинський р-н.
54. Заболотне Крижопільський р-н.
55. Капустяни Тростянецький р-н.
56. Ободівка Тростянецький р-н.
57. Гонорівка Піщанський р-н.
58. Оляниця Тростянецький р-н.
59. Тростяничок Тростянецький р-н.
60. Баланівка Бершачський р-н.
61. Червона Гребля Чечельницький р-н.
62. Тартак Чечельницький р-н.
63. Мала Мочулка Теплицький р-н.
64. Пологи Теплицький р-н.
65. Поташня Бершачський р-н.
66. Димівка Чечельницький р-н.